

YUNON-BAQTRIYA DAVRI DINIY SINKRETIZMI: MAHALLIY VA ANTIK UNSURLARNING UYG'UNLASHUVI

Eshmamatova Oysanam

SHahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti tarix yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21622875>

Annotatsiya

Mazkur tezis Yunon-Baqtriya podsholigi davrida Markaziy Osiyoda kuzatilgan diniy sinkretlashuvni Taxti-Sangin — Oks ibodatxonasi materiallari asosida yoritadi. Bu maskan mahalliy daryo iloh Oksga bag'ishlangan bo'lib, undan topilgan yunoncha bag'ishlov bitiklari mahalliy sig'inish an'anasi bilan yunon til-yozuv madaniyatining chatishib ketganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Yunon-Baqtriya podsholigi, Taxti-Sangin, Oks ibodatxonasi, diniy sinkretizm, yunon epigrafiyasi

Iskandar Zulqarnayn bosqinlaridan keyin, mil. avv. IV asrning so'nggi choragidan boshlab Markaziy Osiyo yerlari ellinistik olam ta'siriga tortila boshladi. Natijada mintaqadagi qadimiy diniy urf-odatlar yunon dini bilan cho'zilib ketgan, ko'p qatlamli aloqaga kirishdi. Bu hodisaning eng puxta o'rganilgan ko'rinishlaridan biri hozirgi Tojikiston zaminida, Vaxsh bilan Panj daryolari qo'shilib Amudaryoni tashkil etadigan joyda o'rnashgan Taxti-Sangin yodgorligida saqlanib qolgan. Tojikcha "tosh taxt" ma'nosini bildiruvchi bu maskan ko'pincha Oks ibodatxonasi deb ham ataladi va u zardushtiylikning eng erta hamda eng qadrli yodgorliklari sirasiga kiradi. Kompleksning poydevori mil. avv. birinchi ming yillikning ilk bosqichlariga taalluqli bo'lsa-da, u Yunon-Baqtriya hukmronligi paytida qaytadan tiklanib, ellinistik ibodat o'chog'iga aylantirilgan. So'nggi qazishmalar davomida Oks nomi zikr etilgan yana bir qator bitiklar — jumladan, marosim uchun mo'ljallangan tosh idish (perirranterion) siniqlarida va bronza buyum tayyorlash uchun ishlatilgan qolipda — topilgan¹. Bu ma'lumotlar ibodatxona binosining tuzilmasi hamda undagi marosim anjomlari (masalan, suv quduqlari va qurbongohlar) balki ikkita xudoga xizmat qilgan bo'lishi mumkinligini ko'rsatsa-da, hozircha faqat Oks iloh nomi yozma manbalar bilan tasdiqlangan. Binoning arxitektura uslubida ikki xil an'ana birlashgan: bir tarafdin, bu yerda doimo alangalanib turgan mash'allarga ega, ulkan zardushtiylik olovga topinish maskani mavjud edi; ikkinchi tarafdin, uning qurilishida yunon me'morchiligiga xos elementlar ham aks etgan. Bugungi olimlar bu holatni "marosimiy birgalikda yashash" (ritual cohabitation) tushunchasi orqali tavsiflaydilar — ya'ni yunon til-yozuv an'anasi bilan sharqona diniy tasavvur bitta muqaddas maydonda tinch holda birga mavjud bo'lgan. Ibodatxonadan chiqqan boshqa qimmatli buyumlar orasida yunon afsonaviy qahramoni Marsiyning haykalchasi hamda o'nlab nay parchalari muhim o'rin egallaydi. Ba'zi olimlar bu Marsiy tasvirining maxsus tanlanishini uning daryo xudosiiga mifologik yaqinligi bilan bog'lashadi, biroq bu ikki iloh to'liq birlashtirilganiga daldil yozma dalil yo'qligini qayd etishadi. Shu bois hozirgi ilmiy adabiyotda bunday topilmalarni yagona "sinkretik xudo" konsepsiyasi bilan soddalashtirib qo'ymay, balki turli guruhlarning bir muqaddas hudud ichida parallel ravishda amalga oshirgan diniy urf-odatlari sifatida talqin qilish tavsiya etiladi. Xulosa qilib aytganda, Taxti-Sangin namunasi Yunon-Baqtriya davri Markaziy Osiyosidagi diniy hayotning Ayxonumdan farqli, biroq ahamiyati jihatidan unga teng keladigan qirrasini fosh

¹ Litvinsky, B.A. Khram Oksa v Baktrii (Yuzhnyy Tadzhikistan). Tom 3: Iskusstvo, khudozhestvennoe remeslo, muzykalnye instrumenty. Moskva: Vostochnaya literatura, 2010.

etadi: bu yerdagi sinkretlashuv ikkita xudoning bir butunga aylanishi tarzida emas, balki ikkita diniy an'ananing bir muqaddas makonda uzoq muddat davomida yonma-yon, barqaror birga yashashi tarzida namoyon bo'lgan. Ushbu tezis aynan mana shu hodisaning arxeologik, epigrafik va me'moriy dalillarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Fransuz tadqiqotchisi Laurianne Martinez-Sève ellinizm davrida yuzaga kelgan diniy sinkretizmni madaniy almashinuv natijasiga emas, balki Salavkiylar hamda Yunon-Baqtriya hukmdorlari tomonidan amalga oshirilgan siyosiy strategiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida baholaydi. Olimning ta'kidlashicha, yunon va mahalliy diniy kultlarning o'zaro uyg'unlashtirilishi ko'p millatli hududlarda hukmdorlar hokimiyatining legitimligini mustahkamlash hamda turli etnik guruhlarini yagona siyosiy makon atrofida birlashtirishga xizmat qilgan.²

G.A. Pugachenkova va E.V. Rtveladze Severnaya Baktriya–Tokharistan (Toshkent, 1990) asarida Xalchayon haykaltaroshlik majmuasini tahlil qilib, unda yunon plastik san'atiga xos proporsiyalar va drapirovka uslubi mahalliy Baqtriya aholisining antropologik qiyofasi hamda milliy liboslari bilan uyg'unlashganini ilmiy asosda ko'rsatadilar. Ushbu badiiy sintez ellinizm davrida yunon va mahalliy madaniy an'analarning o'zaro ta'siri natijasida shakllangan san'atning yorqin namunasi bo'lib, mintaqadagi madaniy hamda diniy sinkretizm jarayonlarini yoritishda muhim tarixiy manba sifatida e'tirof etiladi.³

Xulosa qilib aytganda, ellinizm davri O'rta Osiyo tarixida madaniy taraqqiyotning muhim bosqichlaridan biri bo'lgan. Bu davrda yunon va mahalliy xalqlar o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy aloqalar yanada rivojlanib, ularning o'zaro ta'siri natijasida yangi madaniy muhit shakllangan. Ayniqsa, Baqtriya va Parfiya hududlarida ellinistik madaniyatning ta'siri yaqqol namoyon bo'lib, san'at, me'morchilik, diniy e'tiqodlar va davlat boshqaruvi sohalarida o'z aksini topgan. Nisa va Xalchayon kabi arxeologik yodgorliklardan topilgan topilmalar yunon va mahalliy madaniyatning o'zaro uyg'unlashganini tasdiqlaydi.

Shuningdek, diniy sinkretizm ellinizm davrining eng muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, u turli xalqlarning diniy qarashlari va madaniy qadriyatlarining yaqinlashishiga xizmat qilgan. Bu jarayon nafaqat madaniy almashinuv, balki hukmdorlar tomonidan siyosiy barqarorlikni ta'minlash va turli xalqlarni yagona davlat atrofida birlashtirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Shunday ekan, ellinizm davri O'rta Osiyo tarixida Sharq va G'arb sivilizatsiyalarining o'zaro uyg'unlashuvi natijasida yangi madaniy qadriyatlar vujudga kelgan davr sifatida alohida ahamiyatga ega. Mazkur davrni o'rganish mintaqaning tarixiy-madaniy taraqqiyoti, diniy qarashlari va san'atining shakllanish jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Бойназаров Ф.А. Қадимги дунё тарихи. – Тошкент: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004. – 320 б
2. Гафуров Б.Г., Цибукидис Д.И. Александр Македонский и Восток. – М.: Высшая школа, 1980. – 184 с
3. Пугаченкова Г.А., Ртвеладзе Э.В. Северная Бактрия-Тохаристан: Очерки истории и культуры. Древность и средневековье. — Ташкент: Фан, 1990.

² Martinez-Sève L. Pouvoir et religion dans la Bactriane hellénistique. Recherches sur la politique religieuse des rois séleucides et gréco-bactriens // Chiron. — 2010. — № 40. — P. 1-27

³ Пугаченкова Г.А., Ртвеладзе Э.В. Северная Бактрия-Тохаристан: Очерки истории и культуры. Древность и средневековье. — Ташкент: Фан, 1990.

4. Martinez-Sève L. Pouvoir et religion dans la Bactriane hellénistique. Recherches sur la politique religieuse des rois séleucides et gréco-bactriens // Chiron. — 2010. — № 40. — P. 1–27
5. Litvinsky, B.A. Khram Oksa v Baktrii (Yuzhnyy Tadjikistan). Tom 3: Iskusstvo, khudozhestvennoe remeslo, muzykalnye instrumenty. Moskva: Vostochnaya literatura, 2010.